

RIMA BAKŠIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

PRIEBALSIŲ PAKITIMAI KLAIPĖDOS KRAŠTO AUKŠTAITIŠKOSIOSE ŠNEKTOSE: XXI A. PADĖTIS

1. Klaipėdos krašto aukštaitiškasis plotas XXI a. pradžioje: tarminė situacija

Dabartinei Lietuvos teritorijai priklausantis buvusio Klaipėdos krašto aukštaitiškasis plotas nusitęsęs ilgu ruožu palei Nėmuno upę į vakarus nuo Smaliniūnų miestelio Jurbarko rajone iki Šilutės rajono pakraščių. Laikantis lietuvių dialektologijos veikaluose pateiktų aprašų (plg. Zinkevičius 1966: 73, 86, 157; Girdenis, Zinkevičius 1966: 139–147; Zinkevičius 1969: 137–151; LKT 1970: 27; LKA 1977: 33, 1 žemėl.; Zinkevičius 1994: 33; LKTCh 2004: 38, 39–40, 41, 44; VAKKKA 2005: 137 ir kt.), šis plotas pagal skiriamąsias ypatybes (nosinių balsių *a*, *ę* ir dvigarsių *an*, *am*, *en*, *em* atliepinius, analogiškus bendrinei kalbai; palyginti gerai išlaikomą ilgųjų ir trumpųjų balsių opoziciją) turėtų būti priskiriamas vakarų aukštaičiams kauniškiams (žr. 1 pav.) ir tradiciškai vadinamas *Klaipėdos krašto aukštaičiais*. Daugelio tyrėjų minimas bei pačių vietinių gyventojų vartojamas ir *šišioniškių* pavadinimas, pasidarytas pagal prieveiksmio tarimą *šišion* ‘čia’.

1 pav. Vakarų aukštaičiai kauniškiai ir Klaipėdos krašto aukštaičiai (šviesesnė spalva) (žemėlapis iš http://tarmes.lki.lt/F_vakmap.htm)

Įvairių laikotarpių tyrėjų, skyrusių dėmesio šiam unikaliam lietuvių kalbos plotui, darbuose akcentuojama, jog tai yra tiesioginė Mažosios Lietuvos aukštaičių šiaurinės patarmės – striūkių – tąsa. Dar iki XX a. antrosios pusės aptariant Klaipėdos krašto aukštaičių savitumą, minėtos šios gana sistemingai paplitusios ypatybės: balsių *e*, *o* ir *ie*, *uo* tarminių atitikmenų sutapimas, diftongoidų *œ*, *ou* vartojimas vietoje bendrinės kalbos balsių *e*, *o*; įvairaus laipsnio nekirčiuotų galūnių balsių trumpinimas; labai minkšto „vidurinio“ *î* vartojimas; silpnėsnis priebalsių minkštinimas įvairiose pozicijose; skardžiųjų priebalsių duslėjimas ir aspiracija; prielinksnio *i* konstrukcija su galininku, vartojama vietininko reikšme; gausėsnis vokiškų sintaksinių konstrukcijų ir germanizmų vartojimas (plačiau žr. LŽTP 1933: XIII; Fenzlau 1936: 7–14; Grinaveckienė 1962: 162–165; Urbanavičiūtė 1970: 163–165; Janavičienė 1982: 21–24; Salys 1992: 356; Grinaveckis 1995: 486–499; Kaukienė 1997; Zinkevičius 2002 [1989]: 444–448).

Pastaraisiais metais šis unikalus regionas dėl įvairių priežasčių nepelnytai sulaukia akivaizdžiai per mažo tarmių tyrėjų dėmesio. Todėl pagrindinis šio straipsnio **tikslas** – iš naujo įvertinti regiono tarminę situaciją ir išsamiai aprašyti priebalsių vartosenos ypatumus¹. Svarbiausi tyrimo **uždaviniai**: trumpai apžvelgti XXI a. pradžios Klaipėdos krašto aukštaičių padėtį tarmės vientisumo ir tęstinumo požiūriu; aptarti ankstesnius klaipėdiškių priebalsių tyrimus ir nustatytąsias ypatybes; pateikti kiek įmanoma išsamesnę dabartinės priebalsių sistemos vaizdą ir nustatyti svarbiausius vartosenos savitumus; juos palyginti su ankstesniais duomenimis, įvertinti, kurie anksčiau aprašytieji priebalsių vartosenos požymiai yra stabilūs, kurie linkę kisti.

XXI a. pradžioje atliktų tyrimų duomenimis, tarminė situacija Klaipėdos krašto aukštaitiškame plote negrįžtamai pasikeitusi. Lietuvių kalbos instituto dialektologai, dalyvaudami projekte *Regioniniai folkloro ir tarmių tyrimai: vakarų Lietuva* (finansavo Valstybinis mokslo ir studijų fondas) surengė tris ekspedicijas: 2003 m. Smaliniškuose, 2004 m. Pagėgiuose, 2005 m. Juknėčiuose. Pervažiavus beveik visa Klaipėdos krašto aukštaičių teritorija, teko akivaizdžiai įsitikinti tuo, jog sudėtingos XX a. istorinės ir geopolitinės permainos išblaškė senuosius šio ploto vietinius gyventojus po visą pasaulį. Aukštaitiškame klaipėdiškių plote jų likę labai nedaug. Smalinišku ir Viešvilės apylinkėse pakalbinta 10 vietinių gyventojų, Pagėgių – 18, Juknėčių ir Katėčių – 21. Vyriausiosios kartos (70–80 m. ir vyresnių) pateikėjų kalboje dar galima justi senosios šnektos bruožų, jie geriausiai išlaikyti ten, kur vietinių gyventojų bendruomenė yra gausesnė ir mažiau paveikta kaimyninių šnektų.

Vertinant XXI a. pradžios tarminę situaciją, Klaipėdos krašto aukštaičių plote salygiškai galima išskirti tris arealus. Rytinėje dalyje, Smaliniškų–Viešvilės apylinkėse, senųjų gyventojų bendruomenė nedidelė, aukštaičių klaipėdiškių šnektos ypatybių negausu, iš esmės kalbama jurbarkiškių šnektą², priklausančia vakarų aukštaičiams kauniškiams. Centrinėje dalyje, aplink

Pagėgius, Bitėnus, labiau susitelkusios bendruomenės nariai geriau išlaiko konservatyvius vietinės šnektos bruožus, be to, jų kalboje stipriau juntama vokiečių kalbos įtaka. Nemažai apklaustųjų gyventojų tapatinasi su vokiečių ar minėtųjų šišioniškiu kultūra, pabrėždami protestantiško tikėjimo skirtumą. Vakarinė dalis, apimanti Juknėičių-Katėičių apylinkes, irgi smarkiai pakitusi. Tai arčiausiai Žemaitijos esančios šnektos, ilgą laiką paribyje gyvavusios greta vakarų ir pietų žemaičių patarmių, todėl čia itin daug vokalizmo, prozodijos ir netgi morfologijos dalių perimta iš žemaičių (plačiau žr. Vaišnienė 2005; 2005a; Bacevičiūtė 2006; Bakšienė 2012).

Iš minėtųjų senosios šnektos ypatybių XXI a. pradžioje sistemingiau užfiksuotos šios: nekirčiuotų galūnių balsių trumpinimas (jis būdingas visoms šiaurinio arealo šnektoms – žemaičiams, šiauriniams rytų ir vakarų aukštaičiams); suplakti garsai *e*, *o* ir *ie*, *uo* (dažniau abiem atvejais tariami sudvibalsinti *ie*, *uo*, rečiau pasitaikė tik šiek tiek diftongiški *ie* "o"); gana sistemingai vartojama prielinksnio *i* konstrukcija su galininku. Senųjų, ypač savitų diftongoidų *ei*, *ou*, kuriais buvo atliepiami bendrinės kalbos balsiai *e*, *o* (pvz., *tėivs* 'tėvas', *bėig* 'bėga', *bróulis* 'brolis', *kóuja* 'koja') jau nebepastebėta. Daugeliui senosios kartos kalbėtojų dar tebebūdingi ir priebalsių pakitimai, kuriuos toliau ir aptarsime.

2. Ankstesnieji Mažosios Lietuvos priebalsių tyrimai

Dialektologinėje literatūroje jau ne kartą rašyta, kad vakarinėse lietuvių kalbos šnektose priebalsių ir balsių koreliacija skiriasi nuo rytinio ploto. Daugelyje žemaičių šnektų priebalsiai asimiliacinio minkštumo pozicijoje (prieš priešakinės eilės balsius) ar samplaikose tariami daug kietesni, o kai kada ir visai neminkštinami (plg. Zinkevičius 1966: 157; 1994: 122; Urbanavičiūtė 1970: 165; Grinaveckis 1995: 490). Vakarinėse šnektose (žemaičių, vakarų aukštaičių kauniškių) dažnai priebalsiai tariami kietai ir žodžio gale, nukritus priešakinės eilės balsiui (plg. LKA 1982: 16–107, 90 žemėl.). Su šiuo reiškiniu susijusios ir vardažodžio bei veiksmažodžio minkštųjų kamienų (*i*, *io*, *iā*) nykimo tendencijos vakarinių lietuvių šnektų plote. Dėl galūnių trumpinimo atsiradus tokioms formoms, kaip, pvz.: *lèk* 'lekia', *tùr* 'turi', *míl* 'myli', kietasis priebalsis apibendrinamas visai paradigmai: *lé.kam* 'lekiamo', *tùram* 'turime', *mílam* 'mylime'.

Minėtosios tendencijos buvo būdingos ir Mažosios Lietuvos tarmėms, kurių tiesioginė tąsa, kaip minėta, yra aprašomosios Klaipėdos krašto aukštaičių šnektos. Priebalsių pakitimus aptariamajame plote, Mažosios Lietuvos tarmėse bei Mažosios Lietuvos autorių raštuose bene išsamiausiai yra ištyrusi Ž. Urbanavičiūtė (1970). Jos nuomone, daugelio XVII–XVIII a. Mažosios Lietuvos autorių tekstuose ir gramatikose (D. Kleino, P. Ruigio, K. G. Milkaus, G. Ostermejerio, L. Rėzos, K. Donelaičio ir kitų) aptinkami priebalsių minkštumo nežymėjimo atvejai dažniau vertintini kaip nenusistovėjęsios rašybos dalykai, o ne tarmių faktai. Autorė pripažįsta, kad „Prūsų Lietuvos tarmėse priebalsiai buvo daugiau ar mažiau kietinami, bet nėra galimybių iš Prūsų

Lietuvos autorių veikalų spręsti apie to kietinimo pobūdį ir intensyvumą“ (Urbanavičiūtė 1970: 159). Analogišką nuomonę dėl to meto rašybos, nenuosekliai atspindėjusios priebalsių kietinimą, randame ir kitų XX a. vidurio tyrėjų darbuose: „kai kuriose Prūsų Lietuvos šnektose priebalsiai tam tikrais atvejais, matyt, buvo tariami kietai, tačiau „susivilioti“ šiuo kietumu nėra labai tvirto pagrindo“ (Kabelka 1964: 42); „kad visais minėtais atvejais Rytų Prūsijos lietuvių tarmėse būtų tariamas kietas priebalsis, tam patvirtinti, rodos, neturime patikimų duomenų“ (Palionis 1967: 47). Priešingą nuomonę yra išsakiusi T. Buch, tyrinėjusi K. Donelaičio ir kitų Prūsų Lietuvos autorių rankraščius. Šios tyrėjos manymu, ten esantys kietųjų priebalsių užrašymai gali būti laikytini to meto Prūsų Lietuvos tarmių atspindžiais (Buch 1968: 117–118).

Ž. Urbanavičiūtės teigimu, to meto Mažosios Lietuvos aukštaičių šnektose priebalsių kietinimo procesas nebuvo vienodai intensyvus visuose plotuose. Šiaurės vakarų šnektose apie Tiļžę, Ragaĩnę, Pìlkalnį iki XIX a. priebalsiai iš esmės nebuvo kietinami. Kietinimo procesas buvo tik prasidėjęs ir atskiruose žodžiuose priebalsiai prieš *o*, *u*, *u* tarti kietai (F. Kuršaičio, A. Schleicherio, K. Jurkšaičio duomenys). Pietvakarinėse šnektose apie Stālupėnus, Geldāpę priebalsiai buvo kietinami intensyviau negu apie Ragaĩnę, Pìlkalnį, bet ir čia kietinimas XIX a. pab. – XX a. pr. dar nebuvo stiprus (C. Cappellerio, A. Bezenbergerio, A. Doritschiaus duomenys). Intensyviausiai priebalsiai buvo kietinami Kuršių pamario žvejų šnektose tarp Labguvōs ir Rūsnės (J. Gerullio, Chr. Stango duomenys) (plačiau žr. Urbanavičiūtė 1970: 159–162).

Aptardama buvusio Klaipėdos krašto šnektų XX a. vidurio situaciją, Ž. Urbanavičiūtė nurodo tokias tendencijas: visose šnektose kietinimas esąs nedėsningas, vyrauja nesukietėję priebalsiai; dažniau kietinama Rūsnėje, Šilūtėje, Saūgose, Katýčiuose; kietinimas žymiai dažnesnis prieš priesagas ir galūnes negu žodžio šaknyje; priebalsių kietinimas Klaipėdos krašte neatsiejamai susipynęs su vardažodžių ir veiksmažodžių minkštųjų kamienų (*i* ir *io*) nykimo tendencija; Klaipėdos krašte nėra kietojo *l* ir minkštojo *l̂* priešpriešos, visur tariamas „vidurinis“ *l̂*; priebalsių minkštinimas prieš priešakinės eilės nežymus (Urbanavičiūtė 1970: 162–165; dar plg. LŽTP 1933: 19; LKT 1970: 27).

4. Priebalsių kietinimo atvejai XXI a. pradžios Klaipėdos krašto šnektose

Pirmiausia pabrėžtina tai, kad ir XXI a. pradžioje, kaip ir anksčiau aprašytais laikotarpiais, priebalsių kietinimas aptariamajame plote yra nesisteminis reiškinys. Beveik neįmanoma įvertinti šio reiškinio intensyvėjimo ar nykimo pokyčių: kaip ir anksčiau, taip ir dabar priebalsiai kietai tariami atskiruose žodžiuose, jų tarimas varijuoja net ir to paties pateikėjo kalboje. Prieš priešakinės eilės balsius, t. y. asimiliacinio minkštinimo pozicijoje, kietinimas nežymus, neatkreipiantis dėmesio, daugiausia tokių apykiečių atvejų užfiksuota su priebalsiu *r*, pvz.: *pareinù*

iš.mo.kĩ.klo.s | *pá.mo.kas paruóšũ* ‘pareinu iš mokyklos, pamokas paruošiu’³ Všvl; *o.prė.š* | *prė.š.ká.res*⁴ àš *nemo.ké’i*“ *lietu.uiska* ‘o prieš, prieš karą aš nemokėjau lietuviškai’ Kvl; *o.žiēma* | *mīška ré.ti.t*⁵ | *kĩ.rst* | *reikėju* ‘o žiemą mišką retinti, kirsti reikėjo’ Všvl; *tén bùou pada’rí.ta vidu.rĩni mo.kĩ.kla* ‘ten buvo padaryta vidurinė mokykla’ Všvl. Ryškiau pastebimi šioje pozicijoje sukietėję priebalsiai ž, š, retkarčiais *t*, pvz.: *mēs bùuum nuvažė.ve. čė su.sú.nu’mi* ‘mes buvome nuvažėvė čia su sūnumi’ Ruk; *pravažė.vusi* | *kur.aš.ėsu i.muki’kĩla ėjusė* ‘[esu] pravažiavusi, kur aš esu į mokyklą ėjusi’ Ruk; *šaip.sau* | *šaip.sau* ‘šaip sau, šaip sau’ Všvl; *jó.jó.jó* | *at.ĩ.dauum* ‘jo, jo, jo (= taip) ateidavome’ Všvl.

Kietinimo reiškinyms daug labiau pastebimas prieš užpakalinės eilės balsius, t. y. jotinio minkštino pozicijoje. Dažniausiai jis pasitaiko prieš galūnes ir priesagas, daug rečiau – žodžio šaknyje. Kaip minėta, tai susiję ir su vakarinių šnektų morfologijos ypatybėmis: minkštųjų kamienų nykimu, atematinųjų veiksmažodžių formų vartoseną. Sistemingesnio priebalsių kietinimo arealas prasideda maždaug Viešvilės apylinkėse. Daugiausia kietinimo atveju užfiksuota centrinė dalvė apie Bitėnus, Pagėgius, Rukū, kur sutikta daugiausia vietinių gyventojų ir geriausiai išlaikyta senoji klaipėdiškių aukštaičių šnektas.

Daugiausiai pasitaikė priebalsio *r* kietinimo pavyzdžių. Dažniausiai priebalsis *r* jotinio minkštumo pozicijoje kietintas prieš galūnes. Atrodo, kad vienodai dažnai kietųjų priebalsių pasitaiko tiek vardažodžių, tiek veiksmažodžių formose, pvz., vardažodžio: *paskuĩ i.lá.gerus vė.ži* | *mūs* ‘paskui į lagerius vežė mus’ Všvl; *trá.ktoru. næbùvu dá.r* | *niėku* ‘traktorių nebuvo dar, nieko’ Všvl; *jaũ turėje traktorùs* ‘jau turėjo traktorius’ Kvl; *jaunà mergaĩ.te mirusi* | *keturũ metũku*. ‘jauna mergaitė mirusi, keturių metų’ Pgg. Greta nesant kitų to paties žodžio formų, sunku spręsti, ar tai tik vienos formos priebalsio sukietinimas, ar vartojama visa kito kamieno paradigma. Užfiksuoti veiksmažodžio atvejai su kietaisiais priebalsiais irgi gali būti susiję tiek su vakariniam arealui būdingesnėmis atematinėmis formomis, tiek su visos paradigmos perėjimu į *o* kamieną (plg. LKA 1991: 83–84, 80 žemėl.), pvz.: *ėdu* | *ka.aš.pó.ru* ‘ėdu (= valgau), ką aš noriu’ Pgg; *aš.turũ isitikiĩti* ‘aš turiu įsitikinti’ Pgg; *pjá.unam*⁶ *má.šina* | *kur.aš.tũru* ‘pjaunama mašina, kur aš turiu’ Kvl.

Šiek tiek mažiau pavyzdžių su kietuoju *r* užfiksuota prieš priesagas. Pastebėtina, kad kai kurie atskiri žodžiai beveik visuotinai tarti su kietuoju priebalsiu, pvz., skaitvardžių *keturiólka* / *keturióleka*, *keturióliktas*, *-a* formos: *keturólik*⁷ *vai’kũ ėri.siso.dĩnu i.vá.lti* / *i.visi paskė.ĩn.du* ‘keturiolika vaikų prisisodino į valtį, ir visi paskendo’ Smln; *keturó.leka* | *tai.ár šeši*⁸ | *ar.septĩ.nės klá.sė* ‘keturiolika [metų], tai ar šešios, ar septynios klasės [baigtos]’ Všvl; *ketu.ró.lektais má.tais parėje* čė ‘keturioliktas metais parėjo čia’ Ktč; kiti pavyzdžiai: *aš.pá.ti vi.rá.usi*⁷ *buvá.u* | *ir.pá.ti*

vi.rá.usi.dar | *teip.vařkst*^u ‘aš pati vyriausia buvau ir pati vyriausia dar taip vargstu’ Ruk; *kamba.rùka.mums.dá.w*^(e) ‘kambariuką mums davė’ Kvl.

Rečiausiai kietasis *r* jotinio minkštumo pozicijoje pasitaikė žodžio šaknyje, galbūt todėl, kad pati pozicija kalboje gerokai retesnė, pvz.: *pó.ra.kã.ũ.ũ.lu.jis.turé.ju* | *ír.trùšũ*. ‘porą kiaulių jis turėjo ir triušių’ Všvl; *gro.vĩ:s.tóks.ĩ.ra* ‘griovys toks yra’ Všvl; *par.ká.ra.sugrá.utà.ĩ.ra* ‘per karą sugriauta yra’ Ruk; *jukà^s.vadí.ndava.tan* | *jukà* | *ta.srùba* ‘juka vadindavo tą, juka, tą sriubą’ Btn.

Labai dažni dabartinėse Klaipėdos krašto aukštaičių šnektose ir kietojo *n* atvejai. Jis pasirodo ten, kur bendrinėje kalboje jotinio minkštumo pozicijoje įprasta vartoti minkštąjį *n̄*. Pavyzdžių su šiuo priebalsiu ypač gausu prieš vardažodžių galūnes: *nèdev^o.múms.jo.kũ.õ.(s).žin^u.õ.s* ‘nedavė mums jokios žinios’ Pgg; *bú.dava.to.kũ.žmo.nũ* | *kur.visá.i.næduodava.pavá.lgi.t* ‘būdavo tokių žmonių, kur visai neduodavo pavalgyti’ Všvl; *kat.papí.lðava.ži.rnu.ar.kã* | *p^u.o.kelienais¹⁰* ‘kad papildavo žirnių ar ką po kelėnais (= keliais)’ Btn; *parvažiuodauum.iš.*tĩ.ĩ.ž^o*¹¹ *su.traũ.kinu* ‘parvažiuodavome iš Tilžės su traukiniu’ Pgg; *o.taip.nèkep.nei.tařkinũs.vièdarus¹²* ‘o taip nekepa nei tarkinių vėdarų’ Btn; *juk.viskas.rañ.ki.nu.bũ.dũ.bú.dava* ‘juk viskas rankiniu būdu būdavo’ Ruk.

Kietasis *n* vartojamas ir prieš priesagas, ypač dažnai, beveik visuomet, jis girdimas prieš priesagą *-ukas*, pvz.: *turé.ju.tan.malũ.nũka* ‘turėjo tą malūniuką’ Btn; *klu.pí.ndava.i.kampũs* | *bernukũs* ‘klūpindavo (= klupdydavo) į kampus berniukus’ Btn; *bernũks.õ.viena.añũ.kẽ.dá.nežen^u.ó.ta* ‘berniukas ir viena anūkė dar neženota (= netekėjusi)’ Šil; *i.dúoda.kaip.šunũks.kó.je* ‘ir duoda kaip šuniukas koją’ Pgg; *bú.dava.vidũi.tóks* | *kai.sparnũkai* ‘būdavo viduje toks, kaip sparniukai’ Ruk. Pavyzdžių su minkštuoju priebalsiu ir supriešakėjusiu priesagos balsiu *-iukas* neužfiksuota (plg. bendrąsias šios priesagos vartojimo tendencijas aprašomame plote LKA 1991: 130–131, 116 žemėl.). Pasitaiko ir kitų formų pavyzdžių: *aš.buvã.ũ.te.vũka* | *dešinó.ii.rañkã* ‘aš buvau tėvuko dešinioji ranka’ Ruk; *tai.bòv^o.aš* | *septi.nó.lik^(a).aštunó.lik^a.mé.tu* ‘tai buvau aš septyniolikos aštuoniolikos metų’ Šil. *jãu* | *senũ.na* | *senu.nij^o* *surã.du* ‘jau seniūną seniūnijoje surado’ Všvl.

Toliau pagal dažnumą eina kietasis priebalsis *č*. Jis taip pat kietintas tik prieš galūnes ir priesagas, pvz.: *á.ču.dievu* | *sá.ku* | *neri.kẽs.nièkur.važi.né.t* ‘ačiū Dievui, sako, nereikės niekur važinėti’ Všvl; *á.ču¹³* | *vĩsu.gã.ru* ‘ačiū, viso gero’ Všvl; *mieštè.su.maistũ.bũva.tadã.per.ká.ra.prašãũ* ‘mieste su maistu buvo tada per karą prasčiau’ Btn; *juk.añkšã.ũ.nẽbũ.dava.nẽ.jó.ki.tèxnika¹⁴* ‘juk anksčiau nebūdavo nė jokios technikos’ Ruk; *čẽ.jau.ĩ.ra.trečiuoji.bažnĩ.či.i.tã.vièta¹⁵* ‘čia jau yra trečioji bažnyčia toje vietoje’ Ruk; *mãna.m^u.oçũtei.paçei.acitiğdava* ‘mano močiutei pačiai atsitikdavo’ Pgg; *iš^u.obuolũ.žinaũ.ví.rðava.m^u.oçũte* ‘iš obuolių, žinau, virdavo močiutė’ Btn

(šis žodis beveik visada vartojamas su kietuoju č); *dá.r esù gá.l má.čusi* ‘dar esu gal mačiusi’ Btn; *tai b̀uva ná.kti p̀uṣəfr̥ijũ* | *vá.ikṣ̌čuoje* ‘tai buvo naktį pusę trijų, vaikščiojo’ Pgg.

Gana dažni ir priebalsio *v* kietinimo atvejai, tačiau jų užfiksuota vien tik prieš daugiskaitos kilmininko galūnę, pvz.: *dá.r pí.rmas klaṣəs e.iãú* | *taí da b̀uvu lieṭuvu*. ‘dar pirmas klases ėjau, tai dar buvo lietuvių [kalba]’ Všvl; *dé.sti.dauu lieṭuvu. pá.mo.ka* ‘dėstydavo lietuvių [kalbos] pamoką’ Pgg; *párduoṭuvu. b̀uvu* | *dã.ũ.k parduo tuvu. b̀uvu* ‘parduotuvių buvo, daug parduotuvių buvo’ Všvl; *tai dúodava dá keḷis maiṣ̌us bú.ĩvũ*. ‘tai duodavo dar kelis maišus bulvių’ Všvl; *tai ḳits daržõ.vu. kó.ki krepṣ̌ė.li dar dúodava* ‘tai kitas daržovių kokį krepšelį dar duodavo’ Všvl; *p̣o.Íá.ido.tuvu*. | *tai j̣inai* ‘po laidotuvių, tai jinai’ Pgg; *Íaikí.dava iki dé.šim meḷže.mũ. ká.rvu*. ‘laikydavo iki dešimt melžiamų karvių’ Ruk; *ké(k) ká.rvu. reĩ.k míłšt* ‘kiek karvių reikia milžti’ Ruk.

Dažnai vartotas ir kietasis priebalsis *s*, jo pavyzdžių pasitaikė prieš galūnes: *kíe(k) klá.su. aš.čè baiğãũ*. ‘kiek klasių aš čia baigiau’ Všvl; *keḷis mé.nesus tén pab̀uvum* ‘kelis mėnesius ten pabuvome’ Všvl; *kó.ḳe tro.be.sai b̀uva* ‘kokie trobesiai buvo’ Ruk. Sistemingiau kietasis *s* pasitaikė veiksmažodžio būsimąjo laiko formose, kurių raida irgi gali būti nulemta tiek fonetinių, tiek morfologinių priežasčių (plg. LKA 1991: 104; 102 žemėl.), pvz.: *nē.ĩ.su* | *aš nævaẓ̌úosu* | *sá.ku* ‘neisiu, aš nevažiuosiu, sako’ Všvl; *bé.ksu i.miška* | *pa.sika.vó.su* | *sá.ku* | *ir niṣ̌ė.ĩ.su iš.čè* ‘bėgsiu į mišką, pasikavosiu (= pasislėpsiu), sako, ir neišeisiu iš čia’ Všvl.

Užfiksuoti ir keli kietojo *s* pavartojimo atvejai žodžio šaknyje, pvz.: *kni.gàs reiké.ju nus i.pirk(t) ten sá.suvi.nũ. tén* | *ṿiska* ‘knygas reikėjo nusipirkti ten, sąsiuvinį ten, viską’ Všvl; *gá.udau* | *kaz.dvi.savá.iṭe sũntini* ‘gaudavo kas dvi savaitės siuntinį’ Ktč; *daḅáf.jãu tas.ãtsun.timas jãu.sũ.ñ.kei¹⁶ i.ra* ‘dabar jau tas atsiuntimas sunkus yra’ Šil.

Kitų priebalsių kietinimo išgirsta kur kas mažiau, pasitaikė vienas kitas pavyzdys su priebalsiais *š* ir *p*: *kad b̀uva tu. keḷũ. ru.šũ*. ‘kad buvo tų kelių rūšių’ Btn; *p̣ru.šá.li ruğũ. Íã.ũ.ks* | *Ílga šá.uda nusi.skĩndavom* ‘pro šalį rugių laukas, ilgą šiaudą nusiskindavom’ Ruk; *aš bułvènu bli.nu kepãũ* ‘aš bulvinių blynų kepiu’ Šil.

4. „Vidurinio“ *l* apibendrinimo atvejai

Daugelio tyrėjų, rašiusių apie Klaipėdos kraštą, darbuose minima, kad šiose šnektose nesama priebalsių *l* : *l̂* kietumo–minkštumo priešpriešos, visais atvejais vartojamas apibendrintas „vidurinis“ priebalsis, kuris bendrinei kalbai įprastose kietose pozicijose skamba kaip minkštas, o minkštose – kaip šiek tiek sukietintas *l*. Šio garso tarimas nurodomas kaip viena iš būdingiausių klaipėdiškių ypatybių (plg. Markevičienė 1970: 165; Zinkevičius 1994: 33).

XXI a. pradžioje klaipėdiškių aukštaičių šnektose šis garsas irgi gyvai vartojamas, paplitęs visame plote. Ryškiausiai jis girdimas, kai eina tiesiai prieš užpakalinės eilės balsį, tada iš klausos atrodo kaip aiškus minkštasis *l̃*. Daugiausia tokių atvejų išgirsta prieš balsius *a*, *a.*, pvz.: *bùbum i. l̃á.gerⁱ suiim^(ti)* ‘buvome lageryje suimti’ Šil; *í-ra tòkə l̃á.pai* | *í-ra* ‘yra tokie lapai, yra’ Pgg; *če.əš.əšu aštú.nə kl̃á.sə* ‘baĩ.əu.sì ‘čia aš esu aštuonias klases baigusi’ Ruk; *če.tà raudóna mo.ki.kl̃á* ‘čia ta raudona mokykla’ Všvl; *pá.sa.kós aň.só.l̃a susisé.duses* ‘pasakos ant suolo susisėdusios’ Pgg; *té.šl̃á išmí.ŋki.ɟaua* ‘tešlą išminkydavo’ Šil. Taip pat dažnai „vidurinis“ *l̃* vartojamas prieš dvibalsius *ai*, *au*, pvz.: **kl̃á.ĩ.pɛdas b̃uva pri.* | *pri.* **uuoki.tijə^s* ‘Klaipėdos [kraštas] buvo prie, prie Vokietijos’ Kvl; *l̃aikí.dava iki dé.šim melže.mú. ká.rou.* ‘laikydavo iki dešimt melžiamų karvių’ Ruk; *tik l̃á.ũ.ka dá.rbai* ‘tik lauko darbai’ Ruk; *jáu ta(s) skùtinə nupl̃áudava švareĩ švareĩ* ‘jau tas skutenas nuplaudavo švariai švariai’ Šil; *pru.šá.li ruəũr l̃á.ũ.ks* | *ilga šá.uda nusi.skíndavom* ‘pro šalį rugių laukas, ilgą šiaudą nusiskindavome’ Ruk; *tai.əš.dar sú.nu kl̃á.ušau¹⁷* ‘tai aš dar sūnų klausiau’ Ruk.

„Vidurinis“ *l̃* vartojamas ir prieš lūpinius užpakalinės eilės priebalsius. Šiek tiek dažniau pasitaikė prieš lūpinius *o*, *o:* *tr̃is kilómé.t̃r pre.š.lé.ŋkijə¹⁸ rub.žə* ‘trys kilometrai prie Lenkijos rubežiaus (= sienos)’ Šil; *ar.ki.ló.grama me.sō.s* | *ar.ki.ló.grama dešrō.s* ‘ar kilogramą mėsos, ar kilogramą dešros’ Ruk; *pareinũ iš mo.kĩ.klo.s* | *pá.mo.kas paruóšu* ‘pareinu iš mokyklos, pamokas paruošiu’ Všvl; *šĩ.met labā.ĩ. bl̃o.gā.ĩ. jaut^u.s¹⁹* ‘šįmet labai blogai jaučiuosi’ Ruk; prieš lūpinius *u*, *u:* *i.pl̃úga arkl̃inis²⁰* | *i.davá.i* ‘į plūgą arklinį ir davai (= einam) [arti]’ Kvl; *čė tuiáu b̃uβu dá.kó.l̃u.ke* ‘čia tuojau buvo dar kolūkio’ Šil; *išva.žáu vá.kar i.šilūt^e* ‘išvažiavo vakar į Šilutę’ Šil; *iš.malũ.na t̃ok(s) žmo.gùs muňs bú.ua ant kvartiéra* ‘iš malūno toks žmogus pas mus buvo ant kvartiero (= nuomojosi kambarį)’ Šil.

Šis savitas garsas aiškiai girdimas ir priebalsių samplaikose. Dažniausiai užfiksuotas dviejų priebalsių samplaikose RT²¹, rečiau RR, einančiose prieš tolesnį užpakalinės eilės balsį. Prieš balsį *a*: *gimtó.jə kál̃ba v^uó.kiška í-ra* ‘gimtoji kalba vokiška (= vokiečių) yra’ Šil; *i.kúldava su.arkl̃ė.ĩ.s ṽiska* ‘ir kuldavo su arkliais viską’ Kvl; *papí.l̃dava žĩ.rnu. ar.kā* | *p^o.kelienais* ‘papildavo žirnių ar ką po kelėnais (= keliais)’ Btn; *d̃əlna gavaĩ. geraĩ.* ‘į delną gavai gerai’ Btn; *jáu.má.l̃dava.tad* | *grí.nas pupé.les* ‘jau maldavo tad [kavą], gynos pupelės’ Btn; *ə.sumá.l̃dava su.miėsma.le* ‘ir sumaldavo su mėsmale’ Šil; *ir.jis apšĩ.l̃da dar.kita.kam̃.bari* ‘ir jis apšildo dar kitą kambarį’ Btn; prieš balsius *u*, *u:* *iš.mí.l̃tu bú.dava t̃okié cepel̃inai* ‘iš miltų būdavo tokie cepelinai’ Btn; *mí.l̃tu jeigu biški iš.kur.kàs* ‘miltų jeigu biškį (= truputį) iš kur kas [gavę]’ Šil; *apačō.p̃t̃il̃tu bú.dava.turgá.ṽai* ‘apačioj po tiltu būdavo turgavietė’ Ruk. Rečiau užfiksuotas trijų priebalsių samplaikose (RST, RTT), kai po sukietėjusio priebalsio prieš užpakalinės eilės balsį įsiterpia dar du priebalsiai, pvz.: *nei.viēna tarnáiti nemil̃ždava* ‘nei viena tarnaitė nemilždavo’ Ruk; *net^u.li čė *šil̃ga.l̃u²²*

‘netoli čia Šilgalių’ Ruk. Analogiškose samplaikose prieš pauzę, nukritus priešakinės eilės balsiui, „vidurinis“ *l̃* kelis kartus pavartotas žodyje *mīlšt* ‘milžti’. Paskutiniųjų samplaikos priebalsių tarimas įvairuoja: vienais atvejais tariami kietai, kitais minkštai, pvz.: *éje namō* | *ká.fvə pasimí.lšt* ‘ėjo namo karvę pasimilžti’ Pgg; *àš pradé.iŋ ká.rvə mīlšt* ‘aš pradėjau karves milžti’ Ruk; *ké(k) ká.rvu. reĩ.k mīlšt* ‘kiek karvių reikia milžti’ Ruk.

Savitas šio garso tarimas aiškiai girdimas jotinio minkštumo pozicijose, kur bendrinėje kalboje įprasta tarti labai minkštą, minkščiausią iš visų minkštųjų (plg. Pakerys 2003: 86) priebalsį. Klausantis atrodo, kad čia priebalsis tariamas apykietis, pvz.: *iš kō.klū gražū pasta tí.ta atškiraĩ. ku.ré.ñti pé.čei* ‘iš koklių gražių pastatyta atskirai kūrenti pečiai (= krosnys)’ Btn; *vĩ.šnes værd* | *išim kaulūkūs* ‘vyšniais verda, išima kauliukus’ Btn; *kubi lūks tʰó.ks medinis* ‘kubiliukas toks medinis’ Btn; *a(š) žinaū. ir *šauluōs* ‘aš žinau, ir Šiauliuos’ Btn; *i. *nə.muna tó.ki iški.šulaĩ. | kat del srəṽs e.jimu* ‘Nemune tokie iškyšuliai, kad dėl srovėsėjimo’ Pgg.

5. Nemotyvuotas kitų priebalsių minkštinimas

Klausantis klaidingai tekstų, pastebėta, kad pasitaiko ir kitų priebalsių savotiško „apibendrinto“ tarimo atvejų. Ypač neįprastai toks tarimas skamba prieš užpakalinės eilės balsius, atrodo, tarsi būtų tariamas visai minkštas priebalsis. Daugiausia tokių atvejų užfiksuota su paminkštintu dantiniu virpamučiu pusbalsiu *r*: *vīsi /i. kfá.utuve kur n^(u) aĩ.davu* ‘visi į krautuvę, kur nueidavo’ Smln; *ap.sigi.væ.num *opšfūtuo* ‘apsigyvenome Opšrūtuose’ Všvl; *tai.j.fgi išfu.kí.dava* ‘tai irgi išrūkydavo’ Btn; *pí.pki²³ turé.je /fu.kí.f* ‘pypkę turėjo rūkyti’ Pgg; *pàsku i.pí.pki i.ded* | *i.rū.kā* ‘paskui į pypkę įdeda [tabaką] ir rūko’ Pgg; *erūsai²⁴ bōua čē.daūk iš.ká.re* ‘ir rusai buvo čia daug iš karo’ Šil; *iis gfūdū(s) sėdava* ‘jis grūdus sėdavo’ Šil. Kiek sistemingiau šioje pozicijoje, t. y. prieš užpakalinės eilės balsius, minkštinamas ir priebalsis *s*: *pá.sa.kós aĩ.šó.lā susiséduses* ‘pasakos ant suolo susisėdusios’ Pgg; *dū vaikus* | *vīena šū.ñ^o* | *vīena dō.kr^(a)* ‘du vaikus, vieną sūnų, vieną dukrą [turiu]’ Šil; *rūsai bōua čē.daūk iš.ká.re* ‘rusai buvo čia, daug iš karo’ Šil; *iľ.ti.šū.ri. tie.fō.šai jāu.mú.ms pá.vuogə* ‘ir ten sūrį tie rusai jau mums pavogė’ Šil. Kitų paminkštintų priebalsių pasitaiko rečiau, kiek daugiau užfiksuota pavyzdžių su *ž*: *žūvi pardūdava* ‘žuvį parduodavo’ Ruk; *taĩ.p dāũ.g žūvus^u* ‘taip daug žuvusių’ Kvl; *àš mažaĩ. i.mo.kèn²⁵* ‘aš mažai ir mokiausi’ Šil; taip pat su *č*: *nu.tā.ĩ. mā.ĩ.sta* | *tai.čūkraus* | *tai.šō. tai.tō* ‘nu tai maistą, tai cukraus, tai šio, tai to’ Smln; *užjē frančūzai* ‘užėjo prancūzai’ Ktč. Pasitaiko vienas kitas pavyzdys ir su sprogstamaisiais priebalsiais, pvz., *d*: *dō.vanū. pirktē* ‘dovanų pirkti’ Šil; *dū vaikus* | *vīena šū.ñ^o* | *vīena dō.kr^(a)* ‘du vaikus, vieną sūnų, vieną dukrą [turiu]’ Šil; *iis gfūdū(s) sėdava* ‘jis grūdus sėdavo’ Šil; taip pat su *ə*: *če.ąš.əsu aštūnēs klā.sēs bai.əu.sì* ‘čia aš esu aštuonias klases baigusi’ Ruk.

6. Skardžiųjų priebalsių duslėjimas ir aspiracija

Iki pastarųjų dienų bene ryškiausiai jaučiamas vokiečių kalbos poveikis aprašomosioms šnektoms – skardžiųjų priebalsių nedidelio laipsnio paduslėjimas ir aspiruotas tarimas. Dažnai tariami tarpiniai tarp skardžiųjų ir dusliųjų, šiek tiek aspiruoti, priebalsiai. Tai būdinga daugelio Klaipėdos krašto aukštaitiškojo ploto pateikėjų ypatybė, suteikianti jiems savotišką, iš kitų šnektų išskiriančią, kalbos atspalvį. Daugiausia tokio tarimo pavyzdžių, klausant įrašų, užfiksuota su **ž**, **ž**: *apsèvežáu* | *ta paskuì* | *e.iãũ*. *čè i. mo.kĩkla dí.rpt* ‘apsivedžiau, tai paskui ėjau čia į mokyklą dirbti’ Všvl; *paskuì ušè-ju* *vó-kiečei* | *ir viskas bùvu vó-kiškai* ‘paskui užėjo vokiečiai ir viskas buvo vokiškai’ Všvl; *tùjau ká.ras ušè.iè* ‘tuojau karas užėjo’ Šil; *tén jei bùva jãu ùš'draúst^a* ‘ten jai buvo jau uždrausta’ Pgg; *mé.s gi.vá.num pas.víena žmô:gu* ‘mes gyvenom pas vieną žmogų’ Všvl; *ušimtas krá.štas* | *kúr vó-ki'čèi. ùšè.mi* ‘užimtas kraštas, kur vokiečiai užėmė’ Šil. Taip pat labai dažnai šiek tiek paduslėję ar net ir visai duslūs tariami sprogtamieji priebalsiai, pvz., *g*: *vienúolekta vã.landa gri.žau no.Jaukũ*. ‘vienuoliktą valandą grįžau nuo (= iš) laukų’ Všvl; *gimes *klaĩ.pèdo.s kra štè* | **ùžbaũ*. *ká.i.me* ‘gimęs Klaipėdos krašte, Užbalių kaime’ Všvl; *jiz bùuu lietuvems gã.ras* ‘jis buvo lietuviams geras’ Pgg; *ãš gá.lva iškišus nó.ru* ‘aš galvą iškišus noriu [pažiūrėti]’ Pgg; *a.tù galé.tum stalùs tuos nuvalít* ‘ar tu galėtum stalus tuos nuvalyti’ Pgg; *dabař. aš.giř.du*²⁶ ‘dabar aš girdžiu’ Pgg; *bú.dava* | *juk m"ó.teri.s* | *po.gí.mdi.mu miř.dava* ‘būdavo, juk moterys po gimdymų mirdavo’ Pgg; *ir aš.kà.lũ dar pamukínt* ‘ir aš galiu dar pamokyti’ Ruk; *galé.davai isinèštⁱ i.*tĩžè* ‘galėdavai įsinešti į Tilžę’ Ruk; daug pavyzdžių užfiksuota ir su paduslėjusiu *b*: *tai dúodava dá.kelìs maišùs bú.lvũ*. ‘tai duodavo dar kelis maišus bulvių’ Všvl; *nu bú.davu* | *iãu didešni* ‘nu būdavo jau didesni’ Všvl; *neži'nãũ* | *n^e.kũ.ř*. | *čè.bùva* ‘nežinau, nė kur čia buvo’ Pgg; *nu.j.rà* | *katrⁱé má.tè* | *bú.dava* | *pè.mà* ‘nu yra, katrie matė, būdavo pirma [vaiduoklių]’ Pgg; *ãš 'kità.kart ðrisapnuóju to.kũ mièstu*. | *to.kũ p"ó.kštu*. ‘aš kitąkart prisapnuoju tokių miestų, tokių bokštų’ Pgg; *ká.ras ušè.iè* | *o.šè.šta jis.Pai.gi* ‘karas užėjo, o šeštais [metais] jis baigėsi’ Kvl; *ãš pes.té.tas puová* ‘aš pas tetą buvau’ Šil; pasitaiko taip pat tariamas ir *d*: *dabař. aš.giř.du* ‘dabar aš girdžiu’ Pgg; *vìsas taržó-ves*²⁷ *í.ra* ‘visokių daržovių yra’ Šil.

7. Apibendrinimas

Apibendrinant XXI a. pradžios Klaipėdos krašto aukštaitiškojo ploto priebalsių vartojimo vaizdą, galima išsakyti kelias pastebėtas tendencijas.

1. Dažniausiai užfiksuota klaipėdiškių priebalsių ypatybė – kietųjų (ar šiek tiek sukietintų) priebalsių vartojimas tose pozicijose, kur lietuvių kalboje įprastai vartojami minkštieji priebalsiai. Priebalsių kietinimas aptariamajame plote yra nesisteminis reiškinys. Sudėtinga įvertinti jo

intensyvumo ar nykimo pokyčius: kaip ir anksčiau, taip ir XXI a. pradžioje priebalsiai kietai tariami atskiruose žodžiuose, jų tarimas dažnai varijuoja to paties pateikėjo kalboje. Ryškesni priebalsių pakitimai prasideda Viešvilės apylinkėse ir stiprėja einant vakarų kryptimi.

2. Prieš priešakinės eilės balsius, t. y. asimiliacinio minkštinimo pozicijoje, priebalsių kietinimas nežymus. Daugiausiai kietinimo atvejų, kaip ir ankstesniais aprašytais laikotarpiais, užfiksuota jotinio minkštumo pozicijose. Dažniausiai kietinama prieš vardažodžių ir veiksmažodžių galūnes (pvz.: *daržō·ou* ‘daržovių’, *traũ·kinu* ‘traukiniu’, *nó·ru* ‘noriu’), šiek tiek mažiau prieš priesagas (pvz.: *šunùks* ‘šuniukas’, *senũ·na* ‘seniūną’, *má·čusi* ‘mačiusi’), visai retai – žodžių šaknyse (pvz.: *srùba* ‘sriubą’, *sùntini* ‘siuntinį’).

3. Pastebėtuosius kietųjų priebalsių atvejus galima apibendrinti maždaug tokia mažėjančio dažnumo eile: $r > n > v > č > s > š > ž > p > t$. Akivaizdi kietinimo dažnumo sąsaja su priebalsių artikuliaciniais (kartu ir funkciniais) požymiais: dažniausiai linkstama kietinti R klasės narius (sklandžiuosius priebalsius), eilės viduryje atsiduria S klasė (pučiamieji), rečiausiai kietinami T klasės priebalsiai (sprogstamieji).

4. XXI a. pradžios Klaipėdos krašto aukštaičių šnektose nėra aiškios priebalsių $l : \hat{l}$ kietumo–minkštumo priešpriešos. Kietosiose ir minkštosiose pozicijose daugeliu atvejų vartojamas apibendrintas „vidurinio minkštumo“ \hat{l} . Neretai panašiai apibendrinami bei paminkštintai tariami ir priebalsiai r, s, z, c .

5. Daugelio pateikėjų kalboje ryškiai jaučiamas skardžiųjų, ypač sprogstamųjų, priebalsių nedidelio laipsnio paduslėjimas ir aspiracija. Dažnai tariami tarpiniai garsai tarp skardžiųjų ir dusliųjų. Tai neabejotinai derėtų sieti su vokiečių kalbos poveikiu.

Literatūra

- Bacevičiūtė, R. 2006: Klaipėdos krašto dabartinių aukštaitiškųjų šnektų fonetinės ypatybės. *Baltu filologija* 15, 5–15.
- Bakšienė (Bacevičiūtė), R. 2012: Klaipėdos krašto aukštaitiškosios dalies naujosios tarmės formavimasis. *Žmogus ir žodis / Didaktinė lingvistika* 14 (1). Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 19–23.
- Buch, T. 1968: Zum Konsonantismus des Ch. Donelaitis. *Baltistica* 4 (1), 117–120.
- Fenzlau, W. 1936: *Die deutschen Formen der Litauischen Orts- und Personennamen des Memelgebiets*, Halle/Saale, 7–16.
- Girdenis, A., Zinkevičius, Z. Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. *Kalbotyra* 14, 1966, 139–148.

- Grinaveckienė, E. 1962: Kai kurios lietuvių kalbos tarmių ypatybės (iš 1961 m. dialektologinių ekspedicijų). *Lietuvių kalbotyros klausimai* 5, 147–169.
- Grinaveckis, Vl. 1995: Mažosios Lietuvos tarmės. *Lietuvininkų žodis*, Kaunas: Litterae universitatis, 486–499.
- Janavičienė, J. 1982: Rytprūsių lietuvių kalbos liekanos Žemaičių Naumiesčio šnektoje. *Mūsų kalba* 5, 21–24.
- Kabelka, J. 1964: *Kristijono Donelaičio raštų leksika*, Vilnius: Mintis.
- Kaukienė, A. 1997: *Klaipėdos krašto vakarų aukštaičių tarmė*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- LKA – *Lietuvių kalbos atlasas 1: Leksika*, Vilnius: Mokslas, 1977.
- LKA – *Lietuvių kalbos atlasas 2: Fonetika*, Vilnius: Mokslas, 1982.
- LKA – *Lietuvių kalbos atlasas 3: Morfologija*, Vilnius: Mokslas, 1991.
- LKT – *Lietuvių kalbos tarmės (chrestomatija)*, Vilnius: Mintis, 1970.
- LKTCh – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Sudarė R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.
- LŽTP – *Lietuvių žvejų tarmė prūsiose*. Surašė J. Gerullis, Ch. Stangas, Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidybos komisija, 1933.
- Pakerys, A. 2003: *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*, Vilnius: Enciklopedija.
- Palionis, J. 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis.
- Salys, A. 1992: Klaipėdiškių tarmė. *Raštai 4: Lietuvių kalbos tarmės / Red. P. Jonikas*, Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, 353–357.
- Urbanavičiūtė, Ž. 1970: Priebalsių kietinimas Prūsų Lietuvos tarmėse. *Baltistica* 6 (2), 147–166.
- Vaišnienė, D. 2005: Klaipėdos krašto aukštaičiai: bendruomenių sąveikos kalbinis aspektas. *Lietuvos lokalinių tyrimų padėtis*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 209–212.
- Vaišnienė, D. 2005a: Вайшнене Д. Клайпедский край по эту сторону Немана: языковые и культурные аспекты. *Исторический путь литовской письменности*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 220–231.
- VAKKKA – *Vakarų aukštaičiai kauniškiai ir Klaipėdos krašto aukštaičiai*. Sudarė R. Bacevičiūtė, D. Mikulėnienė, V. Saliėnė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005.
- Zinkevičius, Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius, Z. 1969: Apie lietuvių kalbos tarmių skirstymą. *Mokslų akademijos darbai* 3 (31), 137–151.
- Zinkevičius, Z. 1994: *Lietuvių kalbos dialektologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Zinkevičius, Z. 2002: Buvusios Mažosios Lietuvos tarmės. *Rinktiniai straipsniai* 1, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 444–448.

Sutrumpinimai²⁸

Btn – Bitėnai

Ktč – Katýčiai

Kvl – Kavoliai

Pgg – Pagėgiai

Ruk – Rukai

Smln – Smaliniškai

Šil – Šiliniškai

Všvl – Viešvilė

Išnašos

¹ Šiuo metu Lietuvių kalbos institute šia tema baigiama rengti R. Bakšienės ir D. Vaišnienės mokslo studija „Klaipėdos krašto aukštaičiai: tekstai ir kontekstai“.

² Tarmine priklausomybe sustiprina ir administracinė. Šiuo metu Smaliniūku ir Viešvilės seniūnijos priklauso Jurbarko rajonui.

³ Paprastumo dėlei tarminiai pavyzdžiai straipsnyje ne transponuoti, o tiesiog perrašyti bendrine kalba. Neteiktinos svetimybės ir leksikos tarmybės paaiškintos perrašytame sakinyje iškart po žodžio. Retesnės tarminės morfologinės formos ar sintaksinės konstrukcijos komentuojamos išnašose.

⁴ Vartojama *ē* kamieno forma. Neaišku, ar tai prielinksninė konstrukcija su kilmininku, ar tik atsitiktinai pavartota ne to linksnio forma, nes pateikėja lietuviškai kalba nesklaidžiai.

⁵ Tais atvejais, kai nepastebimi balsyno pakitimai, šiek tiek kietesni priebalsiai jokiais specialiais transkripcijos ženklais nežymėti.

⁶ Atsitiktinai nesuderinta forma, turėtų būti *šešios*.

⁷ Forma su *ē* kamieno galūne.

⁸ *Sriuba iš paukščių arba gyvulių kraujo*.

⁹ Vartojama žemaičių šnektoms įprastesnė forma *dėvė* ‘davė’.

¹⁰ *Keliais*.

¹¹ Pavartota forma be galūnės *-s*. Tai galėtų būti ir naudininko linksnis.

¹² Visam Klaipėdos krašto plotui (kaip ir aplinkinėms žemaičių bei vakarų aukštaičių kauniškių šnektoms) būdinga neiginio galininko vartosena.

¹³ Forma paplitusi daugelyje aplinkinių šnektų.

¹⁴ Vartojamas neiginio vardininkas. Labai reta forma.

¹⁵ Visam Klaipėdos kraštui labai būdinga prielinksnio *į* konstrukcija su galininku, vartojama vietininko reikšme.

¹⁶ Žemaičiams įprasta konstrukcija su prieveiksmiu.

¹⁷ Veiksmazodis *klausti* vartojamas su galininku. Tokia vartoseną būdinga ir aplinkinėms žemaičių ir vakarų aukštaičių kauniškių šnektoms.

¹⁸ Forma be galūnės -s.

¹⁹ Žemaičiams įprasta beafrikatė forma.

²⁰ Atsitiktinai nesuderintos formos.

²¹ R – sklandusis, T – sprogstamasis, S – pučiamasis priebalsis.

²² Įterptinis priebalsis *t*.

²³ Vartojama *io* kamieno forma.

²⁴ Nevartojamas dalies kilmininkas, tokiais atvejais šiose šnektose įprastesnė vardininko forma.

²⁵ Pateikėja lietuviškai kalba labai nesklaidžiai, čia painiojamos žodžių *mokytis* ir *mokyti* reikšmės.

²⁶ Beafrikatė forma.

²⁷ Nevartojamas dalies kilmininkas.

²⁸ Sutrumpinimai pateikiami pagal LKA punktus. Medžiaga gali būti užrašyta tiek pačiame punkte, tiek jam priklausančiuose aplinkiniuose kaimuose.

Transkripcijos ženklai

Straipsnyje visi transkribuoti tarminiai pavyzdžiai rinkti *Palemono* rašmenimis. Visus garsus stengiasi užrašyti kuo artimesnius tarimui, dirbtinai nevienodinant pagal išankstinį šnektos modelį. Todėl žodžiai pasižymi fonetinių variantų gausa. Svarbesni fonetinės transkripcijos ženklai, nesutampantys su bendrinės kalbos raidėmis, yra šie²⁸.

α – trumpas redukuotas žemutinis balsis *a*, dažniausiai tariamas nekirčiuotose galūnėse, nekirčiuotame arba tvirtagaliame dvibalsyje *ai*, pvz.: *dá.rba*, *tai*, *labáĩ*.

ã – šiek tiek labializuotas žemutinis balsis, vartojamas dvibalsyje *au*, pvz.: *lãukùs*, *apsèvèžãu*.

ø – balsis, šiek tiek mažiau įtemptas už *o*, tarpinis *o* ir *u* variantas, dažniausiai atsirandantis sutrumpėjus *o* (*søðinimai*, *sá.køm*, *døðektøfus*) bei paplatėjus *u* (*lietó.uiška*, *bó.va*, *jòška*s).

e – labai įtemptas, siauras, vidutinio pakilimo priešakinis balsis, dažniausiai ilgasis kirčiuotas (*ravéiimai*, *reikéju*, *mo.két*) arba pusilgis nekirčiuotas (*te.vaĩ*., *sé.ke.si*).

e – tarpinis balsių *e* ir *i* variantas, atsiradęs susiaurėjus *e*, sutrumpėjus ar ne taip įtemptai tariant *e* (*tèvùs*, *klá.sè*) bei paplatėjus *i* (*susèrá.dum*, *keturó.lèka*, *dèðektøfus*).

æ – labai atviras priešakinis žemutinis balsis, dažniausiai vartojamas prieš kietąjį priebalsį, pvz.: *gi.væ.nu*, *mætùs*, *tæ.naĩs*.

ɛ – retai pasitaikantis suužpakalėjęs *e* alofonas, vartojamas po neminkštųjų priebalsių, pvz., *pareinù*.

ɛ – retai pasitaikantis suužpakalėjęs *é* alofonas, vartojamas po neminkštųjų priebalsių, pvz., *pré.š*.

i – balsis, šiek tiek platesnis už *i*, pvz.: *vìska*., *mìška*, *šèšis*.

i – neskiemeninis *i* variantas, vartojamas pozicijoje tarp balsių, pvz.: *suiim̃, tai_àš*.

u – balsis, šiek tiek platesnis už *u*, pvz.: *dá.rbu, susə́.á.dum, ėju*.

u – neskiemeninis *u* variantas, vartojamas pozicijoje tarp balsių, pvz.: *lietó.uiška, sá.ua*.

ǰ – afrikatos *dž* ženklas.

ǰ – afrikatos *dz* ženklas.

ŋ – gomurinio priebalsio *n* variantas, vartojamas prieš priebalsius *k, g*.

w – šiek tiek sulūpintas *v* variantas, vartojamas greta lūpinių balsių, pvz., *bùwa*.

β – abilūpis *v* variantas, vartojamas tarp lūpinių balsių, pvz.: *bùβum, ví.rtuβu*.

^{ε:z} – pakeltu ženklų žymimas silpnai tariamas, išblėsęs garsas.

· – ilgasis balsis (žymima balsio viršuje dešinėje).

· – pusilgis balsis ar pusbalsis, dažniausiai pusilgiai būna kirčiuoti dvigarsių dėmenys (*dí.rpt, vá.řške, kã.ĩ.p*), pailgėję trumpieji balsiai (*ké.pə́ rá.də́m*) bei sutrumpėję ilgieji balsiai (*vìska., pavá.sari., mo.kĩ̇klo.s*).

´ – akūtas, pvz.: *valítəje, kíek. dá.rbu, dí.rpt*.

˘ – cirkumfleksas, juo žymima arba aiškiai girdima tvirtagalė priegaidė (*tētis, mo.kĩ̇kla, e.ĩãũ.*), arba tęstinė, kai pabrėžiami abu dėmenys (*gerã.ĩ., næblo.gã.ĩ., kã.ř.to.*).

˘ – gravis, trumpojo skiemens kirčio ženklas, pvz.: *miškè, àš, šita*.

˘ – vadinamosios vidurinės priegaidės ženklas, vartojamas žymėti pailgėjusiems kirčiuotiems trumpiesiems balsiams (*susə́.á.dum, ré.ti.t, əpsə́.ĩ.č*), sutrumpėjusiems kirčiuotiems ilgiesiems balsiams (*ká.*), neaiškiai tariamai ilgųjų skiemenų priegaidei (*kĩ̇.rst, paskũĩ, e.ĩãũ*), atitrauktinio kirčio skiemenims (*paruóšũ*).

˘ – pagrindinis ir šalutinis kirčiai, pvz.: *susə́.á.dum, ne.pasa.kĩ̇su, išva.žũot*.

˘ – lankelis, vartojamas klitikams prie kirčiuotųjų žodžių jungti, pvz.: *nũ.tai, o.žiẽma, taz.bũvu*.

| – intonacinio vieneto pauzė.

– – atviroji sandūra, skiemens riba, pvz.: *nè-ə, turé.da-au, aĩ.da-um*.

() – neištartas ar žodžių sandūroje išnykęs skienuo ar garsas, pvz.: *mišk(u.)ĩrki., kíe(k)klá.su., nusi.pĩrk(t)ten*.

* – tikrinis žodis (vietovardžiai, asmenvardžiai, švenčių pavadinimai).

˘ – priebalsio minkštumo ženklas, žymimas virš raidės. Šis ženklas rašomas: a) prieš užpakalinės eilės balsius, pvz.: *šešũs, paruóšũ, baiğãũ.*; b) priebalsių samplaikose, kur minkštumas girdimas, pvz.: *ĩ.řgi, tĩkšlei, šnækàs*; c) labai retais atvejais žodžio gale, jei pasitaiko minkštųjų priebalsių. Tiesiogiai prieš priešakinės eilės balsį priebalsio minkštumas nežymimas. Tekstuose

pasitaiko daug atvejų, kai tariamas kietasis priebalsis vietoj atitinkamo bk minkštojo. Toks kietumas kaip nors ypatingai nežymimas, priebalsių kietumą rodo po jo einantys balsių ženklai.

- ˆ – priebalsių ar afrikatų nedidelio laipsnio paduslėjimo ženklas, pvz.: *apsèvėž̃ău*.
- ˘ – priebalsių ar afrikatų nedidelio laipsnio paskardėjimo ženklas, pvz.: *dę̃čktŃus, mé.s, paĩ.gi*.

Gavimo data 2014-06-02

Priėmimo data 2014-07-01

Rima Bakšienė

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

Vilnius, Lietuva

[rima.baceviciute@lki.lt, rima.baksiene@leu.lt]